

Johdanto

Sauli Hyvärinen ja Tarja Pösö

Miksi tämä teema?

Lasten haastattelemisen on sekä vanha että uusi asia. Ainahan lapsia on haastateltu – kysytty heiltä asioista ja mielipiteistä, täsmennetty vastauksia ja muodostettu käsitys lapsesta ja hänen ajatuksistaan saadun tiedon pohjalta. Oliko ulkona mukava leikkiä? Miten koulupäivä meni? Mitä ruokaa syötäisiin viikonloppuna? Miksi lenkkitossut ovat tänään muka paremmat kuin kumisaappaat?

Lasten haastattelu osana ammatillista toimintaa ei niin ikään ole uusi asia. Lasten kanssa työskenneltäessä on käyty keskusteluja mitä erilaisimmista aiheista. Utta sen sijaan on lasten ammatilliseen haastatteluun kohdistuvien odotusten muutos. Lapsikäsitelmä on muuttunut, ja ansaitusti lasten omien näkemysten ja kokemusten merkitystä on nostettu esiin. Kolmessa vuosikymmenessä käsitys lasten osallisuudesta on muovautunut lapsikeskeiseen ja lapsen oikeudet tiedostavaan suuntaan. Aiemmin lapsia pidettiin keskeneräisessä kehitysvaiheessa olevina aikuisina, joilta puuttui vasta kypsymässä olevia taitoja. Tämän tilalle on vahvistunut käsitys lapsista sosiaalisina toimijoina, jotka voivat aktiivisesti osallistua itseään ja lapsuutta koskeviin keskusteluihin. (Uprichard 2008.) Tästä syystä lapsen asema ammatillisessa haastattelussa on muutoksessa: lapsella on oikeus tulla kuulluksi, saada ja antaa tietoa sekä ilmaista mielipiteensä. Lapselta saatua tietoa pitää myös käyttää lapsen elämään vaikuttavissa päätöksissä.

Ajatus siitä, että lapsen ajatukset, toiveet ja mielipiteet eivät tule kuuluisiksi vain kysymällä asioita hänestä huolehtivilta aikuisilta, on vakiintunut

osaksi länsimaista lapsuuskäsitystä vähitellen. Puhutaan individualisoinnista, jonka tuloksena perhe ei olekaan yksinäinen puhuja vaan eri perheenjäsenillä on omat yksilölliset äänet. Siksi jokaisen – niin aikuisten kuin lasten – näkemykselle tulee herkistyä. Lapsen mahdollisuudet ja kyvyt olla mukana keskustelun aktiivisena osapuolena tulee ottaa lähtökohdaksi sen sijaan, että keskityttäisiin niiden puutteisiin. Lapsen kanssa ammatillisessa vuorovaikutuksessa syntyvä tieto on siten keskeinen osa kaikkea lasten kanssa tehtävää työtä.

Lastensuojelussa lapsen haastattelemisen asemaa on vahvistanut lapsen oikeuksien tunnistaminen osana perus- ja ihmisoikeuksia. Lapselle tulee taata oikeus vapaasti ilmaista näkemyksensä kaikissa häntä koskevissa asioissa, ja lapsen näkemykset on otettava huomioon iän ja kehitystason mukaisesti (lapsen oikeuksien sopimus, artikla 12). YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus (1989) asettaakin juridiset reunaehdot lapsen osallisuudelle, kun tehdään päätöksiä hänen elämäänsä liittyvissä asioissa. Osallisuus koostuu oikeudesta saada tietoa itseä koskevista suunnitelmista, päätöksistä, ratkaisuista, toimenpiteistä ja niiden perusteluista sekä mahdollisuuksista ilmaista mielipiteensä ja vaikuttaa näihin asioihin. Vastavuoroisuus on olennaista: vaikuttaminen ei ole mahdollista, jos lapsi ei pääse mukaan asioiden käsittelyyn eikä saa niistä tietoa.

Suomessa lastensuojelua on pyritty kehittämään lapsilähtöiseen suuntaan, joka tunnistaa lapsen intressit, toimijuuden ja aseman ja pyrkii lapsen osallisuuden vahvistamiseen. Lapsilähtöinen lastensuojelu eroaa perhekeskeisestä lastensuojelusta ottamalla lapsen keskiöön muiden perheenjäsenten edelle. Kun lapsikeskeisestä näkökulmasta tarkastellaan lapsen arkea ja hyvinvointia, tulee näkyviin eri asioita kuin lasta perheestä käsin tarkasteltaessa. Viime aikoina on kehitetty useita erilaisia lapsilähtöisiä työ- ja toimintamenetelmiä lastensuojelussa tehtävän arviointi- ja muun työn tueksi. Lapsilähtöisen lastensuojelun yksi peruselementti on lapsen kohtaaminen. Kohtaamista puolestaan tapahtuu monin tavoin, eikä se välttämättä edellytä haastattelua. Lasten osallisuuden vahvistaminen voi myös

tapahtua erilaisin tavoin, eikä lapsen oikeuksia tunnistava haastattelu ole lasten osallisuuden vahvistamisen ainoa muoto. Haastattelu on kuitenkin yksi keskeisimmistä kohtaamisen käytännöistä ammatillisessa toiminnassa. Siksi on merkityksellistä, miten lasten haastattelemiseen suhtaudutaan osana lastensuojelun ammatillisia käytäntöjä, miten haastatteluja tehdään ja miten lapsen osallisuutta vahvistavia haastattelukäytäntöjä tuetaan.

Tässä kirjassa näkökulma lasten kohtaamiseen ja lasten osallisuuden vahvistamiseen lastensuojelussa on tarkoituksellisesti rajattu suppeasti koskemaan yksinomaan lasten haastattelua. Pitäydymme pääasiassa vain yksilöhaastattelussa, ja siksi lasten haastattelu ryhmänä tai esimerkiksi perheen osana jää tarkastelun ulkopuolelle. Perustelemme rajausta sillä, että juuri haastattelun yhteydessä lastensuojelun ammattilaiset ensimmäiseksi kohtaavat lapsen ja se on vakiintunein tapa saada ja antaa tietoa institutionaalisiin tarpeisiin.

Lasten haastattelemisesta lastensuojelussa on kirjoitettu niin Suomessa kuin kansainvälisestikin yllättävän vähän. Merkittävimpiä julkaisuja on ruotsalainen teos *Att intervju barn – vägledning för socialsekreterare* (Cederborg 2010), joka kokoaa tietoa niin lastensuojelusta kuin lasten haastattelemisen käytännöistä ja ehdoista. Tutkimuskirjallisuutta on jossakin määrin siitä, miten lapset ovat kokeneet osallisuutensa lastensuojelussa ja miten näiden kokemusten pohjalta tulisi vahvistaa kohtaamisen käytäntöjä (mm. Hill 1999; Winter 2009; Bijleveld, Dedding & Bunders-Aelen 2015; Gal & Duramy 2015). Samoin tutkimushaastattelun ja tiedonkeruun kysymyksiä on käsitelty jo varsin monipuolisesti (esim. Christenssen & Prout 2002; Holland 2009; Leeson 2014). Lasten ammatillista haastattelua on tutkittu toistaiseksi varsin vähän lastensuojelussa, ja siksi tutkimusperustaista näkemystä ammatillisesta haastattelusta vuorovaikutuksena, tiedonvaihtotilanteena, taitoina ja kielenkäyttönä on mahdollista muodostaa vain pirstaleisesti (Hall & Slembrouck 2009; Winter ym. 2016). Runsaammin on olemassa kannanottoja siitä, millaista hyvä kohtaaminen lapsen ja ammattilaisen välillä on tai sen tulisi olla.

Kansainvälisessä kirjallisuudessa lasten haastattelemisen tutkimuspohjainen menetelmäkehittäminen keskittyy selvittelevään tai tutkivaan haastattelemiseen, jossa kysymykset lapsen tiedosta, muistista ja kysymysten johdattelevuudesta ovat keskeisiä (esim. Lamb ym. 2007). Nämä tutkimukset liittyvät usein rikosoikeudellisiin yhteyksiin. Ne ovat silti suomalaisen lastensuojelun kannalta hyvin relevantteja, koska esimerkiksi angloamerikkalaisissa yhteiskunnissa käsitellään usein rikosoikeudellisissa kontekstissa sellaisia asioita, jotka Suomessa kuuluvat lastensuojelun piiriin. Selvittelevä haastattelu on tärkeää suomalaisessa lastensuojelussa, mutta sellaisenaan se on liian suppea suomalaisen lastensuojelun monenlaisiin käyttötarpeisiin eikä siksi yksinään riitä. Tämän teoksen avulla pyrimmekin laajentamaan näkemystä haastattelemisesta erityisesti huomioiden lastensuojelun tehtäväkentän Suomessa. Samalla toiveena on, että teos kannustaa lasten haastattelun monitieteiseen ja moninäkökulmaiseen tutkimukseen.

Kirjan lähtökohtana on se, että lastensuojelun työntekijän tehtävä on asiantuntijana mahdollistaa lapsen osallistuminen ja haastattelun keinoin tukea lapsen kokemusten ja näkemysten ilmaisua lastensuojelussa. Hänen tehtävänä on rakentaa sellainen vuorovaikutustilanne, jossa lapsen ikä, yksilölliset vuorovaikutustaidot ja käsiteltävän aiheen luonne otetaan huomioon niin että lapsella on tosiasiallinen mahdollisuus osallistua asiansa käsittelyyn. Työntekijän tulee myös olla tietoinen siitä, miten hänen toimintansa, ennakkoasetyksensä, käyttämänsä kysymykset ja kieli sekä haastattelutilanne vaikuttavat haastattelussa syntyvään tietoon, ja kyetä huomioimaan tämä. Lastensuojelun työntekijän vastuu on merkittävä, koska lapsen haastattelussa syntyvä tieto ohjaa sitä, millaisen tuen, palveluiden ja suojelun piiriin lapsi pääsee. Lisäksi työntekijän haastattelutaidoilla on merkittävä vaikutus siihen, miten lapsi pystyy toteuttamaan oikeuttaan mielipiteensä ilmaisun ja kuulluksi tulemiseen. Lasten oikeuksia painottavassa lastensuojelussa lapsen kanssa työskentely ja lapsen näkemysten arvostaminen ovat tärkeässä roolissa. Työntekijöillä tulee olla riittävästi ammattitaitoa lasten näkemysten ilmaisun tukemiseen ja niiden tarkkaan kuuntelemiseen.

Tieto, tekeminen ja oleminen

Lastensuojelutyö on yhdistelmä tietoa, tekemistä ja olemista. *Tieto* viittaa muodolliseen koulutukseen ja työkokemuksen kautta kertyneeseen asiantuntijuuteen, jonka pohjalta työntekijä toimii. Tieto voi käsittää niin lapsen kehityksen, perheenä toimimisen, lainsäädännön, palvelujärjestelmän kuin sosiaalisten ongelmien teoreettista ja empiiristä tutkimusta monen muun teeman rinnalla. *Tekemisessä* työntekijä soveltaa tietoa yksittäisten lapsen, perheen tai yhteisön tilanteen ratkaisemiseksi ja toimii tiedon käyttäjänä. Lastensuojelutyö tapahtuu yleisimmin vuorovaikutuksellisissa suhteissa. Siksi tekeminen on usein luonteeltaan neuvottelua ja yhteistyötä eri toimijoiden kanssa. Työntekijän persoonallisuus, henkilökohtaiset taipumukset, ominaisuudet ja valmiudet vaikuttavat tekemiseen ja tietämiseen, ja siksi *oleminen* on myös osa lastensuojelutyötä. Haastattelemisessakin ovat läsnä työntekijän tiedot, tekemisen taidot ja menetelmät sekä henkilökohtaisen olemisen ominaisuudet. Ne vaikuttavat myös toisiinsa. Muun muassa työntekijän olemisen tapa lapsen kanssa luo tilaa sille, miten lapsi voi kertoa, joten haastattelussa ei ole kyse pelkästään työntekijän teoreettisesta ymmärryksestä tai haastattelutaidoista. Siksi ei ole merkityksetöntä, miten työntekijä suhtautuu lasten haastattelemiseen.

Orientaatiota lasten haastattelemiseen voi paikantaa oheisen Michelle Lefevren (2010) ryhmittelyn avulla (taulukko 1). Jokaisessa kohtaamisessa on läsnä yksilön, tiedon ja ihmisten välisiin suhteisiin liittyviä peruskäsitteitä. *Ontologia* viittaa tässä yhteydessä siihen näkemykseen – linssiin –, jonka kautta työntekijä katsoo maailmaa, tulkitsee ja tekee itselleen ymmärrettäväksi sen, millaisia muut ihmiset ovat ja mitkä heidän tarpeensa, toiveensa ja intressinsä ovat. Ontologinen linssi on hyvin henkilökohtainen. *Epistemologia* käsittää ne tavat, joilla työntekijä pyrkii erittelemään, mihin hänen tietonsa pohjautuu: mitä tieto(ni) on ja miten se on syntynyt? *Arvot ja uskomukset* kuuluvat lasten ja nuorten kanssa tapahtuvan vuorovaikutuksen

eettiseen perustaan. Niihin lukeutuvat sekä ammattietiikka että omat arvot ja uskomukset. *Henkilökohtaiset ominaisuudet* ja kyvyt viittaavat työntekijän olemisen tapaan. Lämpönä ja ystävällisyytenä koetut persoonalliset ominaisuudet virittävät erilaisen lähtökohdan kohtaamiselle kuin autoritaarinen ja kylmä olemisen tapa. Yhtä lailla kohtaamisessa ovat läsnä lainsäädäntö, palvelujärjestelmä, organisaatio sekä paikallinen kulttuuri ja historia, jossa työntekijä ja lapsi kohtaavat. Lainsäädäntö osaltaan määrittää sitä, mitä työntekijän pitää ja mitä hän ei saa tehdä. Työntekijän organisaatio, ammattikunnan normisto ja toimintatavat sekä lapsen ympärillä oleva toimintaympäristö ja palvelujärjestelmä niin ikään vaikuttavat siihen, mitä on mahdollista tehdä.

Vaikka näitä ulottuvuuksia ei aina eritelläkään, kun lapsi kohdataan, on kuitenkin paikallaan pohtia niitä omina henkilökohtaisina ulottuvuuksina lasten haastattelemisen yhteydessä. Mikä on minun käsitykseni lapsuudesta ja mihin tietoni perustuu? Tärkeitä pohdittavia kysymyksiä on koottu taulukkoon 1.

	Ontologia	Epistemologia	Teoreettinen perusta	Arvot ja uskomukset	Eettinen koodisto	Henkilökohtaiset ominaisuudet	Taidot ja tekniikat	Professionaalisen toiminnan konteksti
Käytäntöön suuntautumisen yleiset teemat	Miten näen maailman, yksilön ja sosiaaliset tarpeet?	Mihin tietoon ammatillinen toimintani perustuu? Miten opin?	Mihin teoreettiseen tietoon, tutkimukseen ja kokemukseen käytäntöni nojautuu?	Mitä ajattelen siitä, miten sinun ja muiden pitäisi käyttäytyä?	Mitä alan ammatillinen koodisto neuvoo käytännössä?	Mitä henkilökohtaisia ominaisuuksia tuon työhöni?	Mitä taitoja ja tekniikoita minulla ja nyt vahvoja?	Mitä laite-, resurssi- ja politiikkaohjelmat ohjaavat työtäni?
Lasten kohtaamiseen kinnittyvät teemat	Miten näen lapset ja heitä tukevan ammatillisen roolin?	Mitä tiedän lasten kohtaamisesta ja miten opin sen tiedon?	Miten tuo tieto auttaa minua kohtaamaan lapsia ja nuoria?	Miten tiedän, mikä on oikea asia tehtäväksi tietyn lapsen kanssa?	Mitä pidetään ammattialan eettisessä koodistossa sopivana toimintana lasten kanssa tuossa tilanteessa?	Onko minulla niitä ominaisuuksia ja valmiuksia, joita lapset ja nuoret arvostavat?	Millaisia taitoja ja tekniikoita tarvitaan minun ja lapsen väliseen kohtaamiseen?	Mikä on minun roolini tämän lapsen elämässä?
Lasten kanssa tapahtuvan työskentelyn arviointi	Auttoiko näkemystäni tilanteesta ratkaisussa? Täytyykö minun tarkistaa tapani ymmärtää maailmaa, yksilöä ja sosiaalisia tarpeita?	Mitä opin tästä kohtaamisesta? Mitä muuta minun pitäisi tietää tästä lapsesta voidakseni auttaa häntä?	Millaisia aukkoja minulla on tiedoissani? Miten niitä voisi paikata?	Miten arvonni tukivat tai estivät lasten kohtaamista ja auttamista?	Toiminko ammattieettisen koodiston mukaisesti? Oliko jänneittä suhteessa henkilökohtaisiin arvoihini?	Onko aluetta, jota minun pitäisi kehittää henkilökohtaisina ominaisuuksina?	Mitä taitoja ja tekniikoita toimitin hyvin ja mitkä huonosti? Mitä muita taitoja tarvitaan?	Tukiko vai haittasiko työni professionaalinen konteksti kohtaamista lapsen kanssa?

Taulukko 1. Lapsen kohtaaminen lastensuojelutyössä: henkilökohtaisten ulottuvuuksien paikantaminen (Lefevre 2010, 91)

Ryhmittelyn mukaan lasten haastattelemisessa kulminoituu moni työntekijän tietosuhteeseen, professionaaliseen tehtävään ja kontekstiin sekä henkilökohtaisiin asenteisiin ja arvoihin palautuva asia. Mitä ammattilainen tietää lapsen erilaisista tietämisen tavoista, millaisia henkilökohtaisia valmiuksia hänellä on asettua suhteeseen lapsen kanssa ja miten lapsen kohtaaminen palvelee sitä tehtävää, jota ammattilainen on suorittamassa? Haastattelemisen menetelmät ja käytännöt asettuvat tällaiseen moniulotteiseen kenttään.

Taulukko 1 nostaa esiin työntekijään liittyviä ominaisuuksia lapsen kohtaamisessa ja haastattelussa. Luonnollisesti keskeisessä osassa haastattelussa ovat lapsen ominaisuudet, piirteet, elämäkokemukset, identiteetti, kulttuuri ja muut senkaltaiset seikat. Lapsen ja lastensuojelun ammattilaisen vuorovaikutus syntyy kahden ihmisen välille, mutta ammattilaisen tehtävä on vuorovaikutuksessa ottaa huomioon lapsen yksilölliset piirteet ja tarpeet – ei toisinpäin. Vuorovaikutustilanne on aina ainutkertainen. Keskeinen osa lastensuojelun ammattilaiselta vaadittavaa ammatillista vuorovaikutusosaamista on lapsen tukeminen kokemusten, näkemysten ja mielipiteen ilmaisuun. Lapsilähtöisessä haastattelussa lapsi on aktiivinen tiedon rakentaja ja ammattilaisen rooli on aktiivisesti tukea lasta tässä roolissa. Vuorovaikutus on kaksisuuntaista, mutta lapsen ääni on keskiössä. Usein ajatellaan, että vuorovaikutustaidot ovat synnynnäisiä. Näin ei kuitenkaan ole, vaan vuorovaikutustaitoja voi oppia ja syventää (Lehtinen, Vauras & Lerkkanen 2016, 241). Lastensuojelussa tarvittavien vuorovaikutustaitojen vahvistaminen on myös tämän teoksen keskiössä.

Lastensuojelussa kohtaaminen ei tapahdu tyhjiössä, vaan siihen vaikuttavat monenlaiset ja osin keskenään ristiriitaisetkin yhteiskunnalliset, institutionaaliset ja professionaaliset odotukset, joihin ei voi vastata vain yhdenlaisella vuorovaikutusasetelmalla. Jokinen (2017) nostaa sosiaalityössä keskeisimmiksi sosiaalityöntekijän haastattelu- ja kerronta-asetelmien mukaisten vuorovaikutusasetelmien taidot. Taito muotoilla hyviä ja mahdollisimman avoimia kysymyksiä ja kyky esittää ne vuorovaikutusta eteenpäin

vievällä tavalla ovat olennaisia haastattelun taitoja. Kerrontaformaattilla taas tavoitellaan tilan luomista asiakkaalle, jotta hän pääsisi itse määrittelemään, mistä näkökulmasta hän haluaa tilannettaan lähestyttävän. Tällöin olennaiseksi muotoutuu taito asettua läsnä olevaksi kuuntelijaksi, joka osaa välittää asiakkaalle katseellaan, eleillään, ilmeillään ja kommentteillaan kuuntelevansa oikeasti asiakkaan kertomusta. Tosielämän työssä vuorovaikutus rakentuu hetki hetkeltä, ja siinä tapahtuu paljon asioita, joiden havaitseminen vaatii harjaantumista. Siksi Jokisen mukaan olisikin tärkeää, että vuorovaikutustaitojen oppiminen ymmärrettäisiin prosessina, jossa vuorovaikutustaidot ja reflektiotaidot kietoutuvat erottamattomasti toisiinsa.

Kyetäkseen joustavasti hahmottamaan lapsen yksilöllistä tapaa olla vuorovaikutuksessa ja haastattelun osapuolena lastensuojelun ammattilaisen tulee ymmärtää lapsen sosiaalisiin taitoihin vaikuttavia kehityksellisiä tekijöitä. Varhaiset kokemukset vaikuttavat uusiin vuorovaikutustilanteisiin ja sosiaalisiin suhteisiin. Varhainen kiintymyssuhde lapselle emotionaalisesti tärkeisiin ihmisiin on lapsen sosiaalisen kehityksen ja sosiaalisten taitojen pohja, mutta myös kognitiivisen kehityksen perusta. Lastensuojelussa kohdattavilla lapsilla on usein puutteita hoivakokemuksissa, mikä saattaa aiheuttaa esimerkiksi kielteisiä käsityksiä itsestä, muista ja ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta. (Keltikangas-Järvinen 2012, 26–27.) Sosiaalista käyttäytymistä ohjaavat tilanteiden havaitseminen ja tulkinta, muiden toiminta sekä kulttuuriset ja sosiaaliset normit ja odotukset (Lehtinen ym. 2016, 242). Tämän teoksen seuraavassa luvussa Julia Korkman kuvaa tarkemmin lapsen kielelliseen ja vuorovaikutukselliseen kehitykseen vaikuttavia tekijöitä ja niiden huomioimista haastattelussa.

Ammattilaisen vuorovaikutustilanteissa käyttämä kieli on tärkeää lapsen kehitykselle myös kyseessä olevan keskustelun tai haastattelun ulkopuolella. Se on erityisen tärkeää lapsen kehitykselle ja oppimiselle. Vygotskyn sosiokulttuurisen teorian mukaan lapsen kieli ja ajattelu kehittyvät sosiaalisessa vuorovaikutuksessa itseään taitavampien osallistujien kanssa. Puheella on useita tehtäviä haastattelussa. Toisaalta se on tiedon välittäjä ja toisaalta

ajattelun väline. Sosiaalinen kieli mahdollistaa sisäisen kielen käyttämisen, ja näin syntyy kehityksellinen yhteys ajattelun ja puheen välille. (Lehtinen ym. 2016, 243.) Tämän kirjan viimeisessä osassa kuvataan, miten ammattilainen voi haastattelun keinoin luoda muutosta lapsen ajattelussa ja toiminnassa.

Lastensuojelu haastatteluiden kontekstina

Lastensuojelussa lapsia kohdataan ja lasten kanssa työskennellään monilla erilaisilla menetelmillä. Haastattelu on yksi hyvin usein käytetty menetelmä tiedon saamiseksi ja jakamiseksi, lapsen osallistamiseksi ja muutoksen aikaansaamiseksi. Pääsääntöisesti lastensuojelun alkamisen edellytyksenä on, että työntekijä on puhunut lapsenkin kanssa siitä, mitä lapsi ajattelee omasta elämäntilanteestaan. Lastensuojelun asiakkaaksi tuleva lapsi voi haastattelussa olla aivan uudenlaisen tilanteen edessä. Häntä haastattelee aikuinen, joka on ehkä ihan vieras. Haastattelun aiheena ovat lapsen henkilökohtaiseen elämään liittyvät asiat, joista voi joskus olla vaikea puhua. Jotakin olisi ehkä hyvä salata, tai jokin kokemus voi olla niin vaikea, että sitä ei voi pukea sanoiksi. Myös haastattelun tyyli ja ote voivat olla lapselle oudot. Kaikki lapset eivät ole välttämättä harjaantuneet kertomaan kokemuksistaan ja näkemyksistään. Kysymykset ja termit voivat olla vieraita, ja niiden tarkoitusta ei ehkä aina ymmärrä. Mielipidettä voidaan kaivata asioissa, joita lapsi ei ymmärrä.

Joskus lapsen suhde haastattelevaan aikuiseen saattaa muodostua senkaltaiseksi, että se vaikuttaa merkittävästi lapsen toimintaan haastattelussa. Jotakin pitää sanoa haastattelijan miellyttämiseksi, ja jostakin taas ei juuri tuolle voi sanoa mitään. Haastattelutilannetta voivat muovata myös lapsen lähisuhteet, esimerkiksi vanhempien avoimet tai piilotetut toiveet

siitä, mitä lapsen pitäisi työntekijälle kertoa. Luonnollisesti tilanteeseen vaikuttaa sekin, millaisia vuorovaikutustaitoja ja -tapoja lapsella on ja miten työntekijä ottaa ne huomioon – 3-vuotiaan lapsen taidot ovat erilaisia kuin 13-vuotiaan.

Kaikkiin ammattilaisten ja asiakkaiden välisiin kohtaamisiin liittyy valtasuhde monien muiden suhteiden lisäksi. Asiakas-ammattilaisuuteen epäsymmetrisyyttä on pyritty purkamaan vahvistamalla neuvottelevaa asiantuntijuutta, jossa ammattilaisen käytössä olevaa valtaa tuodaan keskusteluun ja luodaan tilaa asiakkaan vallalle määritellä suhdetta ja sen yhteydessä tehtäviä päätöksiä. Kysymys vallasta on erityisen vaativa ja keskeinen lastensuojelussa, sillä ammattilaisten toimintaa ohjaa lainsäädäntö, joka joissakin tilanteissa velvoittaa heitä toimimaan lasten tai perheiden toiveiden vastaisesti. Tavanomaisesti valtasuhdetta ja sen purkamista ajatellaan aikuisasiantuntijan ja aikuisasiakkaan välisessä suhteessa, koska asiantuntijatyössä on perinteisesti keskitytty aikuisten väliseen toimintaan. Lapsikeskeinen ja lapsen oikeudet huomioiva näkemys kuitenkin vaatii tarkastelemaan valtasuhdetta myös aikuisasiantuntijan ja lapsiasiakkaan välillä. Silloin suhteisiin tulee yksi jännite lisää: aikuisuuteen ja lapsuuteen liittyvät valta-asetat.

Haastattelu – kuten osallisuuskin – on myös yksi lastensuojelun herkeistä ja kritisoiduista aiheista Suomessa ja muualla (ks. esim. Bijleveld ym. 2015). Asiakasnäkökulmasta on kritisoitu sitä, että aikaa tapaamisille ei ole riittävästi, työntekijät vaihtuvat ja he keskittyvät itselleen tärkeisiin asioihin ja sivuuttavat muiden osapuolten tärkeiksi kokemia aiheita. Myös asenteellisiin jännitteisiin on kiinnitetty kriittistä huomiota: Ei uskota eikä luoteta. Töksäytellään. Sivuutetaan. Aikapula näkyy myös työntekijöiden itsekritiikissä: puhutaan siitä, kuinka heikosti haastattelutilanteisiin ehtii valmistautua, kuinka vähän tapaamisaikaa on ja kuinka paljon asiakkaiden kohtaamiselta vie aikaa se, että keskeiset haastattelussa esiin tulleet tiedot tulee dokumentoida lastensuojelun asiakirjoihin. Työajan käyttöä ja työtilojen arkkitehtuuria on hyvä muuttaa työntekijöiden mukaan silloin,

kun irtaannutaan aikuiskeskeisestä työotteesta. Lasten haastattelemine ei palaudukaan vain haastattelutilanteen ehtoihin vaan laajemmin lastensuojelun organisatorisiin järjestelyihin ja siihen, millaisia mahdollisuuksia ja minkä painoarvon lastensuojelu instituutiona antaa lasten osallisuudelle.

Jotta työntekijät voisivat onnistua tehtävässään mahdollisimman hyvin, pitäisi yhteiskunnan taata heille parhaat edellytykset siihen. Näin ei Suomessa ainakaan tätä tekstiä kirjoittaessa ole. Lastensuojelun työntekijöiden jatkuvasti riittämättömät aikaresurssit ja kohtuuttomat työntekijäkohdattaiset asiakasmäärät nousevat julkiseen keskusteluun vuosi vuoden jälkeen ilman todellisia vaikuttavia muutoksia.

Lastensuojelun tehtäväkenttä on Suomessa laaja, ja siksi haastattelua tehdään osana erilaisia lastensuojelun tehtäviä: palvelutarpeen arvioinnissa haastattelu on erilaista kuin sijaishuollon asiakassuunnitelman laatimisessa, koska työntekijän ja lapsen (ja perheen ja muiden läheisten) kohtaamista ohjaa erilainen institutionaalinen tehtävä. Ammatillinen haastattelu ei ole irrallaan sen tehtävästä eikä niin ammattilaisen kuin lapsen haastattelulle asettamista tavoitteista ja odotuksista. Nämä erottavat erilaisia haastattelutilanteita toisistaan. Joskus kysellään enemmän, joskus keskustellaan enemmän, joskus työntekijä kertoo paljon, joskus taas pääasiassa kuuntelee. Joskus pitää toimia nopeasti kriisitilanteissa, joskus aikaa on paljon.

Tässä teoksessa otamme huomioon lastensuojelun institutionaalisen tehtävän erittelemällä neljä erilaista haastatteluorientaatiota: selvittelevä, mielipidettä kartoittava, kuulumisia selvittelevä ja muutokseen pyrkivä haastattelu. Tarkemmin ne viittaavat seuraavanlaisiin lastensuojelutyön ammatillisiin tavoitteisiin:

- Selvittelevässä haastattelussa keskeistä on yksittäisen elämäntapah-tuman tai laajemmin elämäntilanteen ja tuen tarpeen objektiivinen kartoittaminen.
- Mielipidettä kartoittavan haastattelun tavoite on selvittää lapsen sub-jektiivisiä näkemyksiä ja kokemuksia.

- Mitä kuuluu? -haastattelussa keskitytään lapsen kuulumisiin: Mitä lapselle kuuluu juuri tänään? Millaisia tarpeita, odotuksia, motiiveja, ajatuksia ja tunteita hänellä on mielessään? Tavoite on luoda yhteyttä ja luottamusta lapsen ja työntekijän välille sekä antaa lapselle tilaa vaapaaseen omien ajatusten ilmaisuun.
- Muutokseen pyrkivä haastattelu toimii muutostyön ja terapeuttisen työskentelyn välineenä, jolla pyritään saamaan aikaan ja tukemaan positiivisia muutoksia lapsen ajatuksissa ja käytöksessä.

Nämä erilaiset tehtävät painottuvat lastensuojelun prosessissa eri tavoin. Selvittelevä haastattelu on ominaista lastensuojeluilmoituksen ja palvelutarpeen arvioinnissa. Mitä kuuluu? -kysymykset ovat vahvasti läsnä luottamussuhteen rakentamisessa ja esimerkiksi asiakassuunnitelmien tarkistamisen yhteydessä. Asiakassuunnitelmissa keskustelussa olevat tavoitteet ja niihin pääseminen saattavat vaatia muutokseen pyrkivää haastatteluotetta. Mielipiteen selvittäminen puolestaan on osa hallinnollista kuulemistä ja kiteytyy pelkistetyimmillään huostaanottopäätöksen tekoon liittyvään kuulemiseen. Lapsen mielipidettä kuullaan kuitenkin myös muulloin, ja sitä tulee kuulla aina lapsen kanssa työskennellessä. Haastattelun keskeinen elementti on myös lapselle annettava tieto, jotta hän voisi muodostaa mielipiteensä. Tavoite muutokseen on kaiken lastensuojelutyön ydintä, ja siihen voidaan pyrkiä monilla keinoilla, joista yksi on lapsen haastattelu.

Haastattelun tehtävän ja lastensuojeluprosessin välillä on muitakin yhtymäkohtia. Koska monissa kunnissa lastensuojeluprosessin tehtäviä on jaoteltu niin, että yksi työntekijä erikoistuu esimerkiksi lastensuojeluilmoitusten selvittämiseen ja toinen sijaishuollon aikaiseen lastensuojeluun, on mahdollista, että yhden työntekijän haastattelutyö painottuu yhden tyyppiseen haastatteluun. Esimerkissä kyse olisi selvittelevästä ja lapsen arjen ja hyvinvoinnin kuulumisia selvittelevästä haastattelusta. Tärkeää on kuitenkin muistaa, että tosiasiallisissa haastattelutilanteissa liikutaan haastatteluorientaatioiden välillä ja että ne eivät ole jyrkkiä toisiaan poissulkevia

luokkia. Pikemminkin orientaatiot luovat käsitteellisen ja menetelmällisen rakenteen, jonka avulla työntekijä voi hahmottaa lapsikeskeistä työtä.

Kirjassa irtaannutaan tarkoituksellisesti juridis-hallinnollisen lastensuojeluprosessin mukaisesta jäsenyyksestä. Sen sijaan halutaan korostaa haastattelun tehtäväluonnetta, jotta katse saadaan vahvemmin lapsen kohtaamiseen eikä sitä hallitse lakisääteisen prosessin kuvaus. Kirjan toimittamista motivoi näkemys, että lapsen kohtaamisen ja erityisesti haastattelun taitojen, käytäntöjen ja moraalien vahvistaminen osaltaan edistää lapsikeskeistä lastensuojelun lakisääteisen tehtävän hoitamista ja lapsen oikeuksia huomioivaa työtettä. Haastattelu toimivimmillaan antaa lapselle kokemuksen siitä, että häntä, hänen ajatuksiaan, kokemuksiaan ja mielipiteitään on kuultu. Haastattelun tehtävä ei kuitenkaan tyhjene tähän kokemukseen, koska viime kädessä haastattelussa syntynyttä tietoa käytetään lastensuojelun tehtävän toteuttamiseksi. Vaikka on lapsen edun mukaista kuulla ja keskustella lapsen kokemuksista ja mielipiteistä laajasti, voi työntekijän tulkinta lapsen edusta erota lapsen näkemyksistä (Toivonen 2016).

Työntekijän tulkinta lapsen edusta perustuu paitsi lapsen tietoon myös lapsen läheisten, muiden asiantuntijoiden ja työntekijän asiantuntijatietoon ja kokemukseen. Osapuolten näkemyksissä voi olla eroja ja ristiriitoja, mikä vaatii työntekijältä tarkkaa puntarointia. Perinteisesti puntaroinnissa on riskinä, että työntekijä tukeutuu enemmän aikuisten kuin lasten välittämään tietoon. Lapsen puhe haastatteluissa saattaa olla niukkaa ja katkoksellista, ja työntekijältä vaaditaan osaamista, jotta hän voisi tukea lasta ilmaisemaan näkemyksiään ja tehdä tähän tietoon pohjautuvia oikeita tulkintoja (Eskonen 2005; Helavirta 2011; Hurtig 2006; Tulensalo 2015). Toisen ääripään riski on, että lapsen haastattelussa välittämä tieto otetaan sellaisenaan kokemuspohjaista tietoa painottavassa hengessä ja nojataan ammatillinen tulkinta yksinomaan siihen. Silloin vetäydytään vaativasta asiantuntijatehtävästä, jota lastensuojelun toteuttaminen lapsen edun mukaisesti edellyttää. Lastensuojelun asiantuntijan keskeisimpiä taitoja on saadun tiedon analysointi ja kontekstointi, jota tukee vahva osaaminen lapsen kanssa käytävässä keskustelussa.

Lasten sata kieltä ja sosiaalityöntekijöiden sata lasta

Ilmaisu ”lapsilla on sata kieltä” alleviivaa sitä, että lapsilla on monia tapoja ilmaista itseään (Lefevre 2010). Monien tapojen korostaminen kääntää huomion pois lapsen kielellisen kehityksen puutteista tai muista haasteista – niiden ei tarvitse estää lapsen osallistumista. Leikki voi olla lapsen kielenä erittäin vahva yhtä lailla kuin piirtäminen tai musiikin soittaminen. Sadat kielet -ilmaus muistuttaa myös siitä, että lasten välillä voi olla eroja: jotkut lapset kommunikoivat viittomakielen avulla, joidenkin lasten äidinkieli on eri kuin ammattilaisen ja joillekin kirjoittaminen tai tanssiminen voi olla puhumista luontaisempi tapa kertoa ajatuksistaan. Erilaisuus ei kuitenkaan tee sadoista kielistä vähäpätöistä ja merkityksetöntä tietoa lastensuojelussa.

Keskeistä on, että ammattilainen opettelee edes osan niistä sadoista kielistä, joita lapsilla on. Yhteisen kohtaamisalueen löytäminen on tärkeää. Puhuttu tai kirjoitettu kieli on usein helpoin tapa ymmärtää toisen ihmisen itseilmaisua. Esimerkiksi lapsen leikki voidaan ymmärtää väärin, jos tulkintaa tehdään ilman lapsen omaa määrittelyä eikä siksi tunnisteta leikin merkityksiä tai todellisten kokemusten ja mielikuvitusmaailman rajoja. Aikuisen tulkinnat ovat hyvin helposti aikuislähtöisiä ja vääriä ja voivat pahimmillaan johtaa lapsen elämän ja oikeuksien kannalta erittäin merkittäviin väärinymmärryksiin. Tästä syystä esimerkiksi lapsia koskevien rikosten epäilyiden selvittämisessä on luovuttu anatomisten nukkejen käytöstä ja käytetään ainoastaan verbaalisen vuorovaikutuksen keinoja (Pipe & Salmon 2009).

Kun lapsi syystä tai toisesta on lastensuojelun asiakkaana, on hänen lapsuudessaan tapahtunut jotakin epätavanomaista, minkä vuoksi hänen kehityksensä ja hyvinvointinsa turvaamiseksi tarvitaan vanhempien ja lähiyhteisön lisäksi lastensuojelun toimia. Lastensuojelun rooli voi olla pieni ja väliaikainen tai myös koko lapsuudenaikaisen sijaishuollon tarjoaja.

Lastensuojelun tehtävä lapsen turvallisen kehityksen viimesijaisena turvaajana tuo lasten haastatteluun sen, että haastateltavilla on yleensä poikkeuksellisen vaikeita ja kuormittavia kokemuksia ja elämäntilanteita. Lapsilla on tyypillisesti monia tarpeita – jos näin ei olisi, he eivät suomalaisessa järjestelmässä olisikaan lastensuojelun asiakkaina vaan todennäköisesti muissa lapsi- ja perhepalveluissa.

Moniin tarpeisiin vastaaminen vaatii paljon asiantuntijalta, joka tapaa lapsen. Haastattelutilanteessa on tunnistettava, miten lapsen ominaisuudet ja kokemukset välittyvät esimerkiksi keskittymisen rytminä, puhe- ja toimintakeskeisyyden painoituksina tai vaikenemisena tietyistä asioista puhuttaessa. Sata kieltä voi tarkoittaa myös hiljaisuuteen vetäytymistä ja sen kunnioittamista. Lapsella voi olla vahva kokemus siitä, että aikuisiin tai asiantuntijoihin ei ole syytä luottaa ja että haastattelussa kerrottu voi kääntyä häntä vastaan. Luottamuksen puute heijastuu lapsen asettautumisena haastatteluun. Epäluottamus järjestelmään, omat kaltoinkohtelukokemukset ja ehkä aiemmat huonot kokemukset lastensuojelusta tai muusta saadusta tuesta aiheuttavat sen, että osa asiakkaista on ”vaikeasti tavoitettavissa ja autettavissa” (Thoburn 2010). Heidän kanssaan työskentelyssä tarvitaan erityisiä taitoja, joita on tutkimuspohjaisesti kehitetty toistaiseksi vain vähän. Selvää joka tapauksessa on, että auttaminen tällaisissa tilanteissa vaatii tukevia rakenteita ja resursseja eikä palaudu vain kysymykseksi työntekijän haastattelutaidoista (emt.). Työntekijät tarvitsevat jatkuvaa tukea, koulutusta ja työnohjausta kohdatakseen ja tukeakseen haavoittavissa olosuhteissa eläviä lapsia.

Lapsen sata kieltä viittaa myös siihen, että ei ole olemassa yhtä ainoata tapaa haastatella lasta. Ann-Christin Cederborg (2010) kirjoittaa erilaisista haastattelutekniikoista, joita sosiaalityöntekijä voi käyttää tukeakseen lasta haastattelutilanteessa (ks. myös esim. Koprowska 2008). Haastatteliija voi esittää avoimia kysymyksiä, joilla avataan keskustelu vapaamuotoiseen kerrointaan. Hän voi kysymyksillään tukea, tarkentaa, yhteenvetää, johdatella tai ehdottaa. Vaikka kysymysmuotoilujen esittäminen antaa vaikutelman

siitä, että pyrkimyksenä on työntekijävetoinen haastatteluformaatti (ks. Jokinen 2017), Cederborg kuitenkin korostaa, että näillä muotoiluilla pyritään luomaan sellaista vuorovaikutustilannetta, jossa lapsella olisi mahdollisuus myös omaehtoisesti kertoa asioista ja esittää kysymyksiä.

Lasten haastattelemista on ohjeistettu tutkimusnäyttöön pohjautuvilla tavoilla, jotka pyrkivät olemaan yleisiä riippumatta lapsen – tai ammattilaisen – yksilöllisestä kielestä. Ohjeistuksissa on käsitelty sitä, mitä tulisi tehdä ja mitä ei tulisi tehdä sen perusteella, mitä tiedämme tutkimusperustaisesti ihmisten välisestä ja erityisesti lasten ja aikuisten välisestä kommunikaatiosta. Tutkimusnäyttö lasten haastatteluista on osoittanut, että lapset ovat kykeneviä antamaan tarkkaa ja merkityksellistä tietoa kokemuksistaan sekä kertomaan näkemyksistään, ajatuksistaan ja tunteistaan (esim. Saywitz & Camparo 2013). Tutkimukset ovat myös osoittaneet, että lapset ovat aikuisia alttiimpia johdattelulle, painostukselle sekä ennakoasenteille ja virhepäätelmille (esim. Poole & Lindsay 2001; Ceci, Togliola & Ross 1987; Garven, Wood & Malpass 2000).

Kirjan lopussa olevassa liitteessä on koottu toimivan haastattelun periaatteita. Tämänkaltaisten ohjeistusten hyvä puoli on, että ne tarjoavat perustaa sille, millaisia asioita lasten haastattelussa on tärkeää ottaa huomioon. Ilmaus ”sosiaalityöntekijällä on sata lasta” viittaa tässä yhteydessä siihen, että lapset ja haastattelutilanteet ovat moninaisia, ja siksi kirjan ohjeistukset eivät voi tyhjentävästi ohjata sitä, miten lasten haastattelutilanteessa toimitaan. Työntekijän tulee kuitenkin aina tiedostaa keskeiset inhimillisen ja ammatillisen vuorovaikutuksen lainalaisuudet, kuten lasten johdattelualttius. Lastensuojelun työntekijän viisaassa työskentelyssä tietäminen, tekeminen ja oleminen yhdistyvät tavalla, joka sopii haastattelussa juuri tälle lapselle ja juuri minulle tämän lastensuojelun tehtävän hoitamiseen. Yhtä lailla ohjeistusten ulkopuolelle jää se, mitä muuta kussakin tilanteessa työntekijän tulisi tehdä lapsen kanssa, jotta lapsen tieto, kokemukset ja mielipiteet saisivat riittävästi tilaa ja ohjaisivat lastensuojelua toimimaan lapsille oikeudenmukaisella tavalla.

Kirjan rakenne

Tämä kirja on tarkoitettu perusteokseksi lasten haastattelusta lastensuojelussa. Lastensuojelualaa tai rinnakkaisaloja opiskelevat voivat hyödyntää sitä oppikirjana. Lisäksi toivomme kirjan tavoittavan myös jo lastensuojelualalla työskentelevät ja lastensuojelun kehittämiseen tähtäävät lukijat.

Kirjan ensimmäisessä luvussa käsitellään yleisesti lapsen kehitystä ja sen huomioimista lastensuojelun haastatteluissa. Seuraavissa osissa esitellään lasten haastattelua erilaisten lastensuojelun tehtävien yhteydessä: selvittelevä haastattelu, mielipidetä kartoittava haastattelu, mitä kuuluu? -haastattelu ja muutokseen pyrkivä haastattelu saavat valotusta eri näkökulmista. Kirjan päättävässä epilogissa pääsevät ääneen lapset ja nuoret, joilla on kokemusta asiakkaina lastensuojelussa tapahtuvista haastatteluista. Epilogin jälkeen on vielä liite, joka kokoaa toimivan haastattelun periaatteita. Samoja periaatteita käsitellään monissa aiemmissa luvuissa. Tämä toimii muistutuksena siitä, että toimivan haastattelun rakennusaineet toistuvat hieman erilaisin painotuksin haastatteluorientaatiosta toiseen.

Kirjaa on toimitettu niin, että kokonaisuutena se tarjoaa näkökulmia lastensuojelun haastattelujen kirjoon. On kuitenkin mahdollista lukea oman ammatillisen mielenkiintonsa mukaan vain yksittäisiä lukuja, koska ne toimivat myös itsenäisinä kokonaisuuksina.

Kirjoittajat edustavat monialaista aihealueen asiantuntemusta. Osalla kokemus on karttunut tutkimustyössä, osalla käytännön lastensuojelutyössä tai muissa lastensuojeluluun kytkeytyvissä tehtävissä ja tilanteissa. Kirjoittajien rohkeus jakaa tietojaan ja kokemuksiaan ansaitsee erityisen kiitoksen. Kirjan toimitustyön aikana tuli selkeästi ilmi, kuinka vähän lasten haastattelua lastensuojelussa on tutkittu ja työstetty osana muuta lasten kohtaamista. Haastattelukokemuksiin pohjautuva kritiikki ja haastatteluihin kohdistuvat odotukset ovat toistaiseksi saaneet huomattavasti enemmän tilaa. Meiltä onkin puuttunut konkreettinen ja tutkimustietoon

pohjautuva keskustelu siitä, millä tavalla lapsikeskeistä työtettä lastensuojelussa kehitetään. Kirja on tarkoitettu täyttämään tätä tyhjiötä, mutta itsessään se ei siihen pysty – toivottavasti kirja synnyttää paljon uutta keskustelua ja tutkimusta.

Ammatillisen ja tutkimuksellisen keskustelun vähäisyyden vuoksi kirjata jää myös puuttumaan useita tärkeitä näkökulmia. Miten haastatella lasta, jos paikalla on myös tulkki? Kuinka kannattaa edetä haastattelutilanteissa, joissa lapsella on vuorovaikutukseen liittyviä vammoja tai rasitteita? Entä akuutissa kriisissä tapahtuva haastattelu? Millaisia erityiskysymyksiä lapsen sukupuoli voi haastatteluun tuoda? Kirjan ulkopuolelle jääviä teemoja voisi listata paljon. Toivottavasti kirjan luvut innostavat jatkotyöstämiseen näiden ja monien muiden kysymysten parissa.

Lähteet

- Bijleveld, Ganna, Dedding Christine & Bunders-Aelen, Joske (2015). Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: A state-of-the-art review. *Child and Family Social Work*, 20, 129–138.
- Ceci, Stephan, Toglia, Michael & Ross, David (1987). *Children's eyewitness memory*. Springer.
- Cederborg, Ann-Christin (2010). Att intervju barn – vägledning för socialsekreterare. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Christenssen, Pia & Prout, Alan (2002). Working with ethical symmetry in social research with children. *Childhood*, 9 (4), 477–497.
- Eskonen, Inkeri (2005). Perheväkivalta lasten kertomana. *Acta Universitatis Tamperensis* 1107.
- Gal, Tali & Duramy, Benedetta Faedi (toim.) (2015). *International perspectives and empirical findings on child participation*. Oxford University Press.
- Garven, Sena, Wood, James & Malpass, Roy (2000). Allegations of wrongdoing: The effects of reinforcement on children's mundane and fantastic claims. *Journal of Applied Psychology*, 85 (1), 38–49.

- Hall, Christoph & Slembrouck, Stef (2009). Communication with parents in child welfare: Skills, language and interaction. *Child & Family Social Work*, 14, 461–470.
- Helavirta, Susanna (2011). Lapset hyvinvointitiedon tuottajina. *Acta Universitatis Tamperensis* 1669.
- Hill, Malcom (1999). What's the problem? Who can help? The perspectives of children and young people on their well-being and on helping professionals. *Journal of Social Work Practice*, 13 (2), 135–145.
- Holland, Sally (2009). Listening to children in care: A review of methodological and theoretical approaches to understanding looked after children's perspectives. *Children & Society*, 23 (3), 226–235.
- Hurtig, Johanna (2006). Lasten tieto sosiaalityön haasteena. Teoksessa Hannele Forsberg, Aino Ritala-Koskinen & Maritta Törrönen (toim.) *Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia*. PS-kustannus, 167–194.
- Jokinen, Arja (2017). Tavoiteltavat sosiaalityöntekijän ominaisuudet ja vuorovaikutusasetelmat asiakkaan kohtaamisessa opiskelijoiden tulkitsemisena. *Janus*, 25 (3), 191–207.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa (2012). Pienen lapsen sosiaalisuus. *WSOY*.
- Koprowska, Juliet (2008). *Communication and interpersonal skills in social work*. Sage, Learning Matters.
- Lamb, Michael, Hershkowitz, Irit, Orbach, Yael & Esplin, Phillip (2007). Tell me what happened: Structured investigative interviews of child victims and witnesses. *Wiley series in psychology of crime, policing and law*.
- Leeson, Caroline (2014). Asking difficult questions: Exploring research methods with children on painful issues. *International Journal of Research & Method in Education*, 37 (2), 206–222.
- Lefevre, Michelle (2010). *Communicating with children and young people. Making a difference*. Policy Press.
- Lehtinen, Erno, Vauras, Marja & Lerkkanen, Marja-Kristiina (2016). *Kasvatuspsykologia*. PS-kustannus.
- Pipe, Margaret-Ellen & Salmon, Kate (2009). Dolls, drawing, body diagrams, and other props. Role of props in investigative interviews. Teoksessa Kathryn Kuehnle & Mary Connell (toim.) *The evaluation of child sexual abuse allegations. A comprehensive guide to assessment and testimony*. Wiley, 153–180.

- Poole, Debra & Lindsay, Stephen (2001). Children's eyewitness reports after exposure to misinformation from parents. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 7 (1), 27–50.
- Saywitz, Karen & Camparo, Lorinda (2013). Evidence-based child forensic interviewing: The developmental narrative elaboration interview. Oxford University Press.
- Thoburn, June (2010). Towards knowledge-based practice in complex child protection cases: A research-based expert briefing. *Journal of Children's Services*, 5 (1), 9–24.
- Toivonen, Virve (2016). Lapsen mielipiteen selvittäminen ja kuuleminen sosiaalitoimissa. Teoksessa Kirsi Pollari & Virve Toivonen (toim.) *Vammaisen lapsen näkemysten selvittäminen*. Lastensuojelun Keskusliitto. <http://lsl.e-julkaisu.com/vammaisen-lapsen-nakemysten-selvittaminen> (viitattu 25.4.2018).
- Tulensalo, Hanna (2015). Lasten tiedollinen toimijuus lastensuojelun sosiaalityössä. Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkimus. Tampereen yliopisto. <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/98814/LISURI-1460708563.pdf?sequence=1> (viitattu 25.4.2018).
- Uprichard, Emma (2008). Children as 'being and becomings': Children, childhood and temporality. *Children & Society*, 22 (4), 303–313.
- Winter, Karen (2009). Relationships matter: The problems and prospects for social workers' relationships with young children in care. *Child & Social Work*, 14, 450–460.
- Winter, Karen, Cree, Vivienne, Hallett, Sophie, Hafield, Mark, Ruch, Gillian & Morrison, Sally (2016). Exploring communication between social workers, children and young people. *The British Journal of Social Work*, 47 (5), 1427–1444.
- YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus (1989). <https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/sopimus-kokonaisuudessaan/> (viitattu 25.4.2018).